

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ШКОЛІ 60-Х – 70-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Сучасний багатоаспектний процес реформування і модернізації змісту загальної середньої освіти, його теорії і практики актуалізує перевірений часом досвід, який може показати здобутки і досягнення, а також загрози і кризи, що виникають раз у раз на цьому шляху.

Мета статті: проаналізувати факультативи як прояв диференціації змісту освіти у 60-ті – 70-ті роки ХХ століття.

Істотним підсумком роботи Комісії з розробки змісту освіти (1964–1966 рр.) стало твердження, що всебічність розвитку школярів не виключає поглибленого вивчення окремого навчального предмету і орієнтації у виборі професії з тієї чи іншої галузі техніки чи мистецтва. Щоб дати пересічному випускникові відповідний досягненням науки та техніки рівень знань, необхідно було, на думку О. Маркушевича, розрізняти обсяг знань, що необхідний спеціалісту, і обсяг та характер знань, потрібний кожній людині, незалежно від професії. Саме наявність у змісті загальної середньої освіти знань, умінь та навичок, обов'язкових для засвоєння кожним учнем та ідей та фактів, що не стали ще класичними знаннями, забезпечують сучасність освіти. Засвоєння обов'язкового змісту загальної середньої освіти має бути достатньою основою розвитку пізнавальних можливостей дитини [1, с. 21].

Ці ідеї, схвально сприйняті педагогічною громадськістю, сприяли привнесенню до навчальних планів елементів варіативності. В умовах, коли номенклатура навчальних предметів та час на їх вивчення залишались практично незмінними з 1966 р. і до реформи 1984 р., факультативи створювали умови для певної диференціації та індивідуалізації навчання. З'явилась можливість зробити курс середньої школи більш загальнодоступним, виключивши з обов'язкового для всіх обсягу знань питання, розділи навчальних предметів, вивчення яких потрібне лише частині учнів.

З метою реалізації принципу диференціації змісту освіти постановами ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР та Ради Міністрів УРСР «Про організацію факультативних занять учнів 7–10-х класів загальноосвітніх шкіл УРСР у 1967/68 н.р.» з першого вересня 1967 р. до навчального плану були введені заняття за вибором. У постанові відмічалось, що заняття за вибором мають стати однією з гнучких форм найбільш повного відображення в шкільній освіті сучасних досягнень науки, техніки і культури, врахування місцевих особливостей кожної школи, коли доповнення і зміни вносяться в зміст освіти без змін навчального плану, програм і підручників основного курсу середньої школи [2].

У новому типовому навчальному плані, підготовленому і затвердженому Міністерством освіти СРСР у 1966 р., учням пропонувались додаткові заняття з одного навчального предмету за їх вибором (за індивідуальним планом і індивідуальними завданнями), які сприяли поглибленню знань з фізико-математичних, природничих і гуманітарних наук.

На відміну від навчального плану попередніх років, навчальний план 1966 р. характеризувався скороченням кількості обов'язкових занять і розширенням часу на заняття за вибором і факультативні заняття. Порівнюючи два навчальні плани (1959 р. та 1966 р.), ми склали таблицю годин, відведених на обов'язкові заняття.

Години на обов'язкові заняття

Класи	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Навчальний план 1959 р.	24	24	24	29	33	34	34	34	36	36	36
Навчальний план 1966 р.	24	24	24	24	30	30	30	30	30	30	

Як видно з таблиці, у середніх та старших класах загальноосвітньої школи години на факультативні заняття та заняття за вибором відводились за рахунок зменшення, порівняно з попередніми роками, обов'язкового тижневого навантаження. Зросла і кількість годин на заняття за вибором від 6 у 1959 р. до 18 у 1966 р. Окрім цього, заняття з трудового навчання у 9–10 класах організовувались як заняття за вибором учнів. Батьки та учні могли обирати з декількох розроблених і затверджених Міністерством освіти СРСР програм (агротехніка, електротехніка, столярна справа, токарська і фрезерна справа, будова автомобіля тощо).

Вперше факультативні заняття з'явилися у навчальних планах загальноосвітньої політехнічної школи у кінці 50-х рр. Однак у підходах до організації занять за вибором кінця 50-х та середини 60-х рр. прослідковуються суттєві відмінності. Варто зазначити, що факультативні заняття в кінці 50-х – на початку 60-х рр. рекомендовано було організувати лише з електротехніки, токарської і фрезерної справи, будови автомобіля, садівництва, домоводства, рукоділля й інших прикладних дисциплін, предметів естетичного циклу. У 8–10-х класах на факультативи приділялося по 2 години в тиждень або 204 години на рік. Години, відведені для факультативних занять, можна було використовувати для проведення гурткової роботи. У пояснювальній записці до навчальних планів, затверджених міністерством освіти УРСР, говорилося, що в школах, де не проводилось виробниче навчання з автосправи «слід організувати міжкласні гуртки по вивченню автомашини в 9–11-х класах за рахунок годин на факультативні заняття. 122 години гурткової роботи має відводитись на теорію» [3, арк. 16–17].

Метою факультативів другої половини 60-х рр. було поглиблене вивчення основ фізико-математичних, природничих та гуманітарних наук, а також розвиток різнобічних інтересів і здібностей учнів, починаючи з 7-го класу. Передбачалося навчання учнів автосправі, столярній справі, роботі на тракторах, комбайнах тощо. Різнопрофільні факультативи, що їх поступово вводили, починаючи з 1964/65 н.р., задовольняли індивідуальні інтереси та нахили учнів; об'єднували учнів не лише різних класів, але й дітей різного віку зі спільними інтересами; забезпечували розвиток найбільш здібних учнів; враховували сучасні досягнення науки, техніки та культури, специфічні місцеві економічні, соціальні та національні особливості [4]. Факультативи стали важливим досягненням школи середини 1960-х рр., що і понині зберігає своє значення.

У 1967 р. при Інституті загальної середньої освіти (АПН РРФСР) була створена Наукова рада з проблеми поглибленого вивчення окремих навчальних предметів за вибором учнів. Робота Ради отримала значний громадський резонанс. Цьому сприяла проведена у травні 1968 р. в Москві Всесоюзна науково-практична конференція з проблем факультативних занять і спеціальних класів. У 70-ті рр. подібні конференції проводились регулярно в різних містах СРСР за участю представників усіх республік. У ці роки систематизувався та теоретично узагальнювався досвід проведення різнопрофільних факультативів у практиці загальноосвітньої школи, напрацьовувались теоретичні засади побудови варіативних навчальних планів.

Про активну роботу щодо організації в школах республіки поглибленого вивчення окремих предметів свідчать наради активу працівників освіти УРСР. На одній з таких нарад у березні 1967 р. зазначалось, що школи з поглибленим вивченням у 9–10 класах математики, обчислювальної техніки, фізики і радіоелектроніки, хімії і хімічної технології, біології і агробіології, гуманітарних предметів [5].

У навчальному плані 1967/68 н.р. вперше була зроблена спроба поєднати принцип єдності школи та принцип розвитку індивідуальних нахилів та здібностей учнів. Вперше в усіх загальноосвітніх школах УРСР запроваджувались факультативні заняття у 7–10-х класах. Здійснений поділ навчального матеріалу на основний, обов'язковий для усіх учнів та додатковий, розрахований на окремих школярів, створював, на нашу думку, сприятливі умови для підвищення ефективності навчального процесу, не допускаючи перевантаження учнів обов'язковими заняттями і стимулював розвиток їх пізнавальних та професійних інтересів. Факультативи сприяли також і стабілізації основного змісту освіти. Адже на них апробувались не лише нові теми та розділи шкільних курсів та методика їх викладання, а й перевірялась навчально-педагогічна та науково-практична доцільність введення нових навчальних предметів. Таким чином проходили перевірку «Основи геології», «Кібернетика», «Основи логіки», «Фізіологія людини та тварин» та ін.) [6, с. 48].

Уже у 1969–1970 рр. міністерством освіти СРСР була затверджена 71 програма факультативних занять, що діяли в усіх союзних республіках. Окрім того, близько 100 програм були схвалені республіканськими міністерствами. Згідно звітів міністерства освіти УРСР факультативи за короткий термін поширилися практично по всій території республіки. Так, у 1968/69 н.р. факультативними заняттями у Дніпропетровській області було охоплено 7200 учнів, а уже в наступному навчальному році – 37400. В Одеській області відповідно 10473 і 29207 учнів. Подібне становище було і в інших областях України. Одночасно начальник програмно-методичного управління міністерства освіти О. Сивець відмітив дещо однобічний розвиток факультативів у республіці. Так, значно переважали факультативи з хімії, математики, фізики і були практично відсутні заняття з предметів гуманітарного циклу та трудового навчання (з вивчення автомобіля, трактора, механізації сільськогосподарського виробництва, електротехніки тощо) [6, с. 47]. Не всі факультативи мали навчально-методичне забезпечення; часто години, відведені для занять за вибором учнів, витрачалися вчителями для додаткових занять з основних предметів та підготовки до екзаменів; невідповідність учителів до проведення більшості факультативів тощо.

У 1969 р. вийшла постанова Ради Міністрів СРСР «Про організацію навчання учнів сільських середніх шкіл роботі на тракторах, комбайнах та інших сільськогосподарських машинах». Згідно цієї постанови учні сільських шкіл мали вивчати сільськогосподарську техніку за рахунок годин на трудове навчання у 9–10-х класах, факультативних занять та літньої виробничої практики. Таким чином, значна частина учнів позбавлялась можливості розвивати свої здібності та задовольняти інтереси з поглибленого вивчення основ наук. У сільських школах зводилась нанівець ідея часткової диференціації.

У наступному, 1970-му р. вийшла постанова Ради Міністрів СРСР «Про заходи з подальшого розширення підготовки кадрів механізаторів для сільського господарства», яка передбачала оволодіння учнями сільських шкіл навичок роботи на тракторах, комбайнах, агротехніці та догляду за тваринами за рахунок як годин на трудове навчання у 9–10-х класах, факультативних занять, літньої виробничої практики, так і додатково уведених до навчального плану 20 годин на індивідуальне навчання учнів роботі на вантажних автомобілях та тракторах. Це спричиняло серйозне перевантаження учнів, особливо сільських шкіл з українською мовою викладання, що й так мали значно більше навантаження у порівнянні з учнями російських шкіл.

Факультативи стали одним з основних видів занять у рамках варіативної складової навчального плану досліджуваного періоду, а їх зміст має важливе значення для розуміння особливостей розбудови змісту загальної середньої освіти кінця 60-х – 70-х рр. Зміст факультативних занять істотно відрізнявся від занять з відповідних навчальних предметів,

---

насамперед, завдяки істотно більшій кількості дослідницьких та творчих завдань, більшому вмісту теоретичного матеріалу. Факультативи, завдяки їх меншій запрограмованості, більш гнучко і повно відображали найновіші досягнення науки і техніки, містили теми, що не були відображені в змісті навчальних дисциплін. Програми факультативів, на відміну від програм з обов'язкових навчальних предметів були видані як орієнтовні, що давало право учителям вносити в них зміни.

Таким чином, важливим аспектом реформування змісту загальної середньої освіти у 1966–1984 рр. було введення варіативної складової до навчальних планів, розширення мережі шкіл та класів з поглибленим вивченням окремих предметів (здебільшого природничо-математичного спрямування та з викладанням певних предметів іноземною мовою), запровадження факультативних занять, занять за вибором (за індивідуальним планом й індивідуальними завданнями), які сприяли поглибленню знань з фізико-математичних, природничих і гуманітарних наук. Розширення рамок досі єдиного навчального плану створювало умови для диференціації та індивідуалізації навчального процесу, апробації нових навчальних курсів тощо.

Подальшого дослідження потребує навчально-методичне забезпечення факультативних курсів, форми та методи навчання на факультативних заняттях 60-х – 70-х рр. ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Маркушевич А. И. О соотношении науки и учебного предмета / Маркушевич А. И. // Советская педагогика. – 1965. – № 7. – С. 20–27.
2. Про організацію факультативних занять учнів 7–10 класів загальноосвітніх шкіл УРСР у 1967/68 навчальному році : Постанова ЦК КП України та Ради Міністрів УРСР // Радянська школа. – 1966. – №8. – С. 20–22.
3. Навчальні плани восьмирічних і середніх шкіл, розроблені та затверджені Міністерством освіти УРСР на 1964/65 н.р. – Ф. 166, спр. 4605, 132 арк, Арк. 12.
4. Арсеньев А. М. Основные направления совершенствования содержания общего среднего образования (о проектах нового учебного плана и программ / Арсеньев А. М. // Советская педагогика. – 1967. – № 6. – С. 28–38.
5. Стенограма республіканської наради активу працівників народної освіти УРСР (28–29 березня 1967 р.). – Ф. 166, оп. 15, один. збереження 5387, спр. 10–34, арк. 22.
6. Сивець О. Г. Чергові завдання в запровадженні нових навчальних планів та програм / Сивець О. Г. // Радянська школа. – 1969. – № 3. – С. 42–49.
7. Маринич А. М. Проблемы политехнического обучения и подготовки учащихся средних школ к трудовой деятельности / Маринич А. М. // Советская педагогика. – 1972. – № 12. – С. 34–41.